

György Péter

GYÁSZ ÉS ÜNNEP
KÖZÖTTA LÁTHATÓVÁ TETT MÚLT, AZ EMLÉKEZET
KIÜRÜLT NYELVE*Hommage à Ilyés Zoltán (1968–2015)*

1.

*Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.*

A *Nemzeti dal* utolsó versszakának első négy sora nem egyszerűen a magyar irodalmi hagyomány, a „magyar-szöveg” – tehát egy évszázadokon átívelő intertextuális, jobbára akaratlan, roncsolódó utalásokból, hallomásból felidéződő, másként használt idézetekből, közhelyekké csiszolódott mondatokat megújító parafrázisokból álló palimpszeszt – egyik darabja, hanem olyan, valóban a közvagyon alapját jelentő *utópikus remény* dokumentuma, amely március 15-e előtt két nappal, a forradalom bizonyosságában, lehetséges veresége ellenére is, megnyugvást kínált. Az emlékezet folyamatosága által meghatározott utóéletet. Az utódok szabadságáért vállalt halál kétségbevonhatatlanul a nemzeti közösségért vállalt tett, még csak nem is áldozat, hanem büszke kötelességteljesítés.

S aztán minden jóvátehetlenül másképp történt. Az elbukott forradalom utóélete és a fenti négy sor közti szakadékot két, egymástól elválaszthatatlan Szilágyi Domokos-vers írja le, pontosabban írja újra: mindkettő a költő halála után két évvel, 1978-ban jelent meg a hátrahagyott verseket tartalmazó, *Tengerparti lakodalom* című kötetben. Szó sincs többé az utóélet,

a nemzet, tehát a sorsközösséget folyamatosan újrakonstruáló folyamatos emlékezet bizonyosságáról.

*Öt óra. Itt a végső pillanat.
Héjjasfalva felé szaladva szalad
Ki lovon, ki az apostolokén –
Mint e huszonhat és fél éves legény...*

*...Mert tett a szó, ó, tett, igen,
csak orra bukik macskaköveken,
s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat
buktatja orra jobb egek alatt.*

*S akkor a fiú hirtelen megáll
(a civil őrnagy) –: Hát szemből, Halál!
(Szemből, Halál)*

Illetve:

*Libegve fordult vissza. Már
ha itt vagy: hát szemből, Halál!...*

*Szemből, szívem, egyem, valóm.
Hadd lássalak még meghalón.*

*Érezzelek, tapintsalak.
Aztán nincs már kín, nincs salak,*

*verejték, szégyen, semmi gond.
Mért fut az élet, a bolond?*

*utolsó percig! – nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, amely leírná,*

*agy, hogy fölfogja, lássa szem.
„El vagyok veszve azt hiszem.”
(Héjjasfalva felé)*

Petőfi, Szilágyi Domokos, József Attila: egymásra rótt sorok, egymásba hatoló idők és egymást elfedő terek, sorsok: ezt hívhatjuk tehát „magyar-szövegnek” – lásd Toporov, *Pétervár és az orosz irodalom Pétervár-szövege*. Az öngyilkosságot (hát szemközt, halál) választó Szilágyit 1976-ban temették a Házsongárdi temetőbe. Temetésén, méltatlan, megalázó viták között és után, végül ott volt pár magyar író a határon innenről: Csoóri Sándor, Kormos István, Nagy László, Sánta Ferenc. Egy évvel később, a bukaresti földrengésben szörnyethalt a jeles költő gyermeke, Szilágyi Attila, bizonyos Kobak, 1982-ben pedig egykori felesége, Kobak édesanyja, Hervay Gizella is öngyilkos lett, így a három holttest végül egymás mellé került.

1989. július 19-én a szibériai Barguzin temetőjében, az azokban az években kazánkirálynak nevezett, megszállott kívülálló, Morvai Ferenc szervezésében és szponzorálásával feltártak egy sírt, melyben – mint vélték – Petőfi csontvázára leltek. Az MTA fizikai antropológusai megvizsgálták a Barguzinban talált, majd máig zavaros körülmények között Budapestre szállított földi maradványokat, amelyeket női csontvázként azonosítottak. Utóbb ezek a maradványok, ugyancsak kiismerhetetlen módon, „DNS-vizsgálatokra” az Egyesült Államokba kerültek, ahol végül Morvainak és a vele azonos állásponton lévőknek semmiféle, az MTA álláspontjától eltérő hivatalos orvosi, genetikai véleményt nem sikerült szerezniük. 2003-ban Morvai Ferenc a genetikai állományok összehasonlítása végett azt követelte a Nemzeti Kegyeleti Bizottságtól, hogy járuljon hozzá a Petőfi családnak a Nemzeti Sírkertben lévő sírja megbontásához, erre azonban nem kapott engedélyt. Végül 2015-ben a temető hátsó falán túli, ám ahhoz tartozó 58-as parcellában féllégális körülmények között emeltek egy síremléket, amelynek felirata szerint a Szabadszálláson született Petőfi Sándor költő, forradalmár 1856-ban hunyt el Szibériában. A megemlékezés szervezői bejelentették, hogy a síremlék alatt egy beton szarkofágban van a csontváz, amelyet ők mindennek dacára azonosnak tekintenek Petőfi földi maradványaival.

Végül a PIM és a Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézete 2019-ben szövetkezett, hogy a „modern eszközökkel még soha nem kutatott” fehér-egyházi csataterén felleljék Petőfi Sándor földi maradványait. Akárhogy is, százhetven év után feltárni az egykori csatateret, járjon bármilyen eredménnyel, az a múlt, az anyagi kultúra kézzelfogható bizonyosságában való naiv, eltúlzott bizalom, ami tagadhatatlanul elgondolkodtató. *Az eltűnt idő láthatóvá tétele* – olyan program, amelynek kimenetele megjósolhatatlan.

A Petőfiről elnevezett *irodalmi* múzeum kilépése szövegek rendjéből, belépése az anyagi kultúra érzékisége által közvetlen közelbe került új múlt-

ba: sokkal bonyolultabb átváltozás, mint azt első pillanatban hinnénk. Mindez a híres történelmi események, így csaták *újrajátszásának* kortárs divatjára utal: tehát az elmúlt évtizedekben egyre összetettebb kooperációkra, amelyek a régészeti feltárások mikéntje és a teatralitás gyakorlata között létrejönnek. Az ásátás és a kronopolitika, tehát a történelmi terek és a történelmi idők közt megteremtett, érzéki benyomásokra építő hatásmechanizmusok dinamikája kihat a nemzeti temetők látványának újraértelmezésére is. A nemzeti sírkertek nem a mulandó e világból, tehát a társadalmi létből kikerült földi maradványok állandó nyughelyei többé, hanem ehelyett a történelmi önismeret, illetve a történelmi identitás megalkotásának állandóan változó színterei – azaz a *remake* maguknak a temetőknek is része lett. A temetők muzealizálódása ugyanannak a látványosság-identitáspolitikának a része.

S valóban, van valami kísérteties abban, hogy a Nemzeti Örökség Intézetének szakmai felügyelete alatt álló temetőben, amely eddig a nemzeti emlékezet megteremtésére, fenntartására, megújítására szolgáló közterek egyike volt, az ál-Petőfi, az ismert irodalmi, kultúrtörténeti hagyomány abszurdul tárgyiasult formában, az anyagi kultúra kontextusában lehet jelen. A radikális nemzeti ellenkultúra megjelenése a nemzeti temetőben – az emlékezet már régen megbomlott monopóliumának következményeként is érthető. Akármilyen távol van ez a síremlék a temető centrumától, gyakrabban látogatott részeitől, mégiscsak ott van. Egy – ha minden igaz – fél világon körbevonszolt szibériai női csontvázat őrző, a szülőhelyet tévesen, az elképzelt halál időpontját hirdető síremlék, akaratlanul is: gúnyos spon-tán építészeti dokumentumként érzékeltetheti a temető jelen állapotát, társadalmi valóságát. A nemzeti sírkert *nem* a kortárs ellen-emlékezetek színtereinek egyike, nem lehet hasonlatos a Pilis-beli szívcsakrához, nem függhet össze Attila máig keresett sírjának programjával és így tovább. A *remake/újrajátszás* performanszainak engedve, a temetők a múlt érzéki tapasztalatának visszaszerzéséért folytatott teátrális előadások díszletei lettek: a mauzóleumoktól, tehát a történelmi időn belüli, azaz historikus antik építészeti hagyományokat követő épületektől hosszú út vezetett a temető *mint egész* aktuálpolitikai programként való folyamatos átalakításának értelmezéséig. Az ál-Petőfi-kultusz síremléke, megfelelő távlatból szemlélve, akár a nemzeti emlékezet paradigmájának avantgárd dekonstrukciójaként is érthető, ugyanakkor egyszerűen az egész temető ironikus tagadása is egyben – ami több, mint figyelemreméltó. Mindez ugyanis riasztóan közel van mindahhoz, ami az elmúlt évtizedekben ott történt.

A Fiumei úti Nemzeti Sírkert: egy időben több szintéren játszott történelmi dráma, az emlékezetek és ellen-emlékezetek, a különféle amnézia-politikai döntések labirintusa és díszlete. Az egymástól eltérő, párhuzamos valóságokból, hagyományokból álló parcellák montázsa, kollázsa – a legkevésbé sem képviseli az „egy nemzet”-et, pontosabban a nemzet egységét megjelenítő konszenzuális emlékezetet, ellenben az ahhoz szükséges minimális konszenzus hiányát érzékelteti, valóban elképesztő dinamizmussal. A Munkásmozgalmi Pantheon valóban „Harc a szocializmusért szimbolikus mezőben”. Az 1945-ben és 1956-ban Magyarországon elesett szovjet katonáknak az elmúlt években a kortárs orosz állami politikát megvalósító alapítványok által a steril tökéletesség, a történelmi idő nyomait eltüntető és vadonatúj múltat teremtő restaurálás elveinek megfelelően rendbe hozott parcellái a temető aktuális politikai színházi előadások díszletévé változtatásának kiemelkedő példái. Az 1945-ben és 1956-ban kivívott győzelmek terei egy kortárs nagyhatalmi politika eszközei, melyekben járva nyomát sem leljük azoknak a tragédiáknak, feloldhatatlan ellentmondásoknak, amelyekből amúgy a XX. századi magyar történelem áll.

Azok az ÁVH-ba besorozott magyar fegyveresek, akik ugyancsak 1956-ban estek el a szovjet csapatok oldalán harcolva, de akik a kortárs orosz birodalompolitikai paradigma számára érdektelennek bizonyultak, most egy olyan elhagyott térben nyugszanak, amely a történelmi paradigmákon kívül került, a nemzeti emlékezetből a magángyász sírkertjévé változott át. Intő jele ez a nemzeti örökség múzeumaként értett temetőben főszereplővé tett történelmi idő riasztó mulandóságának, átváltozásának.

Az 1956-os utcai harcokban elesetteknek a Munkásmozgalmi Pantheon mögött lévő, évtizedeken át láthatatlannak tekintett parcellájából 1989 után a Kozma utcai 301-es parcellában a – csak részben okkal – baloldalinak tekintett Történelmi Igazságtétel Bizottsága által létrehozott emlékműnek a jobboldali „kritikája” lett. Különös átrendeződése a térnek, amelyben a magángyász világát a történelemben való részvétel értelmezési kerete által meghatározott új temetkezési rend foglalta el. S ott van még Kádár János pár éve feltört síremléke, melyből egyszerűen ellopták az MSZMP egykori első titkárának koponyáját. És ott vannak az újratemetett híres emberek – minden áttemetés egyben a történelem átírására tett kísérlet is. Itt és most csak egyetlen példa.

József Attilát először Balatonszárszón temették el a halála után két nappal. 1942-ben átvitték a Kerepesi (Fiumei) úti temetőbe; 1955-ben ugyanoda temették az 1919-ben elhunyt Mamát. A költő földi maradványait 1959-

ben aztán átvitték a Munkásmozgalmi Pantheonba, ahol Szántó Juditot temették mellé. 1994-ben a család a maradványokat visszavitette a családi sírboltba, mondván, a költőnek semmi köze nem volt a kommunizmus történetéhez. Annyi tektonikus mozgást, azaz a történelmi hullámoknak, korszakoknak megfelelően folyamatosan alakuló átrendeződést, mint a nagy magyar temetőknél, a finom részleteket egyszerűen nem látó, nem érzékelő közönséges – értsd: kiváló – átlagemberek felől nézvést, nehéz érteni, nehéz elképzelni.

Mindehhez tegyük hozzá, hogy a Kozma utcai köztemetőben a 301-es parcella 2016-ban kiegészült a 297-es parcellában felépített látogatóközpont konstruktivista modern épülettömbjével, illetve Jovánovics György emlékművével, és a minimalista-geometrikus kertépítészet alkotásával – mindez együtt a Fiumei úti temető historikus építészeti palimpszesztjének ellentéte. Ez a homogén esztétikai közeg, ez a holtak házáat geometrikus rendként reprezentáló hűvösség egy másik nemzetfogalmat teremt, s így óhatatlanul egy másik forradalom képzetét kelti fel, mint amelyet a Munkásmozgalmi Pantheon mögött lelhetnek fel a látogatók. Az új látogatóközpont termének falán olvasható felirat – *Hol sírjaink homorultak* – Eörsi Istvánnak egy 1985-ben az illegális *Beszélő*-ben megjelent írásában szereplő idézet múlt idejű változata. Abban az írásban a Műegyetem vízépítési tanszékének munkatársa, az első fokon halálra ítélt, végül 1963-ban amnesztiával szabadult Széll Sándor mondja Eörsinek a 300–301-es parcella láttán: *Hol sírjaink homorulnak*. Ez a szójáték a 301-es parcella feltárásakor a régészek, antropológusok által használt *süppedék* akaratlan megfelelője. (Meg kell jegyezni, hogy a magyar szöveg intertextualitásának, tehát az óhatatlan áthallásoknak, roncsolt idézeteknek kínos példája ez, amely a *Tanár úr kérem Lógok a szíren* című fejezetéből ismerős. „Homoríts, homoríts, ezt bömböli, s az én vérbeborult értelmem távolról sejti csak, mit ért ez alatt a szó alatt.” A kérdés nem az, hogy egy szövegben miképp idézem fel e nyilván zavarbaejtő utalást. Az igazi kérdés az, hogy hány látogatónak lesz különösmód ismerős ez az egyébként nem létező ige. Amúgy mindez minden további nélkül elfogadható, s az emlékezet kiismerhetetlen működésének remek példája. Azaz a nyelv itt éles ellentmondásban áll az architektúrával.)

A *Nemzeti dal* utópikus, elképzelt tere csak a költői nyelv homogén közegében létezik. Minden más, ami a költő halálához, utóéletéhez, emlékezetéhez kötődik, az a zavaros, kiismerhetetlen helyek története: a megkerülhetetlen és mindig töredékes valóság.

2.

A mai Magyarországon élők jelentős része személyes, rá is vonatkozó, ugyanakkor nem megválaszolható kérdésnek, reménytelen, szünni nem akaró személyes sérelmének tekinti Trianont, akkor is, ha javarészt már alig tud valamit annak valóságáról. Olyan nemzedékek közös pszeudo-élménye, imaginárius tudása, fantomfájdalma ez, amelyeknek nyilvánvalóan semmiféle személyes tapasztalatuk nem lehet az 1920 előtti országról. Azaz e „téri fordulatnak” megfelelően szükségünk van minden kulturális helyszínre, amely reprezentálja a zavart, s a személyes élmény közvetlenségét kelti fel, amely nélkül sem a nosztalgia, sem a fájdalom, sem az otthonosság, sem az idegenség, sem a reménytelenség érzése nem megélhető.

Az erdélyi zarándoklatokban fontos szerepe van Házsongárdnak, Csík-somlyónak, a gyimesbükki „ezeréves határ” pünkösdsvasárnapi felkeresésének. Az egyes színhelyek, performanszokra alkalmas terek közti versengés, azok jelentésváltozásának követése fontos forrása a kortárs „anyaországi” magyarok Erdély-képzeteinek. Az autentikus kulisszák, az imázskonstrukciók szerepe állandó átalakulásban van, elég nyilvánvaló összefüggésben a szövegek historikus identitásteremtő médiumokból való kiszorulásával. Csehi Gyula, Gaál Gábor, Gáll Ernő, Nagy István, Reményik Sándor, Sütő András, Székely János eltérő életutakat bejárt, egymást részben ismerő írók, akik erdélyisége – ha ismert nevekké válnak – láthatatlanná teszi a köztük lévő finom vagy éppen radikális eltéréseket.

Épp ezért jutott döntő szerep az autentikus belső emigránsoknak – tehát az Erdélyből Magyarországra költözött íróknak – a múlhatatlan zavarodottság leírásában, azaz a fantomfájdalom interpretációjában. Az autenticitás-diskurzus megteremtéséhez, az igazi Erdély fantomjának felismeréséhez az otthonosság *lefordíthatóságának élményét felkeltő* szövegekre is szükség van, vagyis olyan szövegekre, amelyek a félreérthetetlen személyesség érzését osztják meg velünk, ismerős idegenekkel. A kolozsvári, házsongárdi zarándoklathoz szükséges szöveggyűjteményben feltétlenül szerepet kell játszania Reményik Sándornak (aki Végvári álnéven is írt), Áprilynak és Jékelynek – életük és költészetük egészétől amúgy függetlenül. Reményik 1920-as verse a mediális fordulat előtti évtizedekben kultikus szöveg volt, az álnév jelentése, a *Szózatra* való rájátszás, az életet jelentő, virrasztó temető: mind alkalmasak voltak az eltérő évtizedekben más módon, de mindenképp lezárt határokon innen élők hűségének kifejezésére, bármit jelentett is az. Más kérdés, hogy a temető etnikai homogenitásának metaforáját az

elkövetkező évtizedek nem igazolták – s ezt az Erdély-zarándoklat számos résztvevője politikai támadásnak, illetve a temető mulandósága bizonyítékának látja, tehát Házsongárdot nem nehéz éppolyan politikai színháznak látnunk, mint a Fiumei úti sírkertet.

Lássuk először Reményik versét:

Ime, bizonyság...

(A k.-i temetőben)

Mint méh dongása végtelenben:
A város úgy elhalkul itt,
Kitárja csendtől ihletetten
A temető a titkait.

Itt áll a temető tanúnak,
Fejfáin magyar még a szó...
Kicsiny kereszték összesúgnak,
Nesz támad, könnyű, elhaló...

Súlyos sírkövek megrepegnek,
Kripták ajtaja megfeszül...
A városból csak ez maradt meg:
A sírkert... érintetlenül.

Ám ez bizonyság – s mindhiába
Cserélt e bús város nevet,
Kiált a halál némasága:
Itt csak magyar temetkezett.

Komoran, csendben, ősi sírba
Magyart hantoltak itt csak el,
S a sírvers magyarul van írva:
Itt élned és meghalnod kell...

Az ott lenn festék, kétkrajcáros:
Igazság, szentség ez csupán.

Halottaiban él e város,
Itt él egészen, igazán.

S ha alkonyatkor vándor téved
E helyre... ég a hegyorom,
A temető, az *igaz élet*
Virraszt a halott városon.

(A dátum a vers alatt: 1920. július 6.)

Majd Áprily 1926-os versét:

Tavasza a házsongárdi temetőben

A tavasz jött a parttalan időben
s megállt a házsongárdi temetőben.

Én tört kövön és porladó keresztben
Aletta van der Maet nevét kerestem.

Tudtam, hogy itt ringatja rég az álom,
s tudtam, elmúlt nevét már nem találom.

De a vasárnap délutáni csendben
nagyon dalolt a név zenéje bennem.

S amíg dalolt, a századokba néztem
s a holt professzor szellemét idéztem,

akinek egyszer meleg lett a vére
Aletta van der Maet meleg nevére...

S végül Jékelyt 1933-ból:

A Házsongárdi temetőben

Itt alszanak a boldog rokonok!
Most már mindegyikük fogyó legenda.

Holt vérük élő véremben zsidong.
Esős időben róluk álmodunk,
s pár kép van róluk a falon és lent a
nagyláda mélyén egy-két régi rongy,
sárgult levél s pár óriási gomb...

3.

*Nemesség, hazudtál, származás, elárultál! Ó, nevetés, arany vadászsólyom
fölszöszelt kertjeink fölött!... A Vadászparkokban egy nagy név lehullott tollát
űzi a szél. (Saint-John Perse: Bóják, ford. Vas István¹)*

A Házsongárdi temető csupán az ismerős kívülállóknak, tehát az Erdélyt a nemzeti emlékhely ideáltípusának tekintőknek olyan tér, amelyet gondolhatnánk bizonyos fokig álnaivan, a mai Magyarország nem ismer. Azonban Házsongárd valójában ugyanakkor és ugyanott, de két eltérő térben áll. Egyrészt a mai Kolozsváron, tehát egy folyamatosan átalakuló város társadalmi terében, másrészt az elképzelt Magyarország különösen fontos helyének tűnik, bejárható mikrokozmosznak, amely egyszerre szolgálja a nosztalgiát, a traumát, a poszttraumatikus identitást, a kikezdehetetlenül mindig létező „magyar teret”, s annak metaforáját egyszerre, amelyben a nem magyar síremlékek láthatatlanok, illetve idegenek. Jellegzetes, félreérthetetlen példája ennek Gaál György és Gránitz Miklós *Házsongárd, Kolozsvár és sírkertje a századok sodrában* című kétkötetes, 2010-ben Budapesten megjelent képeskönyve. A XVII. század és a közelmúlt közti évszázadok között a könyv lapjain mintha tényleg megállt volna az idő. Híres nagy családok, döntően férfiak síremlékeiből áll a temető, s ha véletlenül egyik-másik reprodukción óhatatlanul feltűnik egy román név egy sírkövön, arról a szöveg említést sem tesz. Ez az a Házsongárd, amelynek persze a Ceaușescu-korszakban valóban komor és visszavonhatatlanul emlékezetes jelentése volt, éppúgy, mint Reményik versében. A temető jótállt a városáért.

Holott közben, immár hosszú évtizedek óta, ugyanaz történik Házsongárdon, mint bárhol máshol, ahol a temetők zsúfoltak, s így a lejárt síremlékek helyeit eladják a jelentkezőknek. (Mindez persze újra és újra *okkal* veti fel a történelmi szereplők síremlékei sorsának problémáját, tehát a magángyász és a magyar történelem reprezentációi közti határok kérdését. Amennyire kívülről megítélhetem, a városi, illetve nemzeti emlékezetben

fontos szerepet játszott, egykoriak síremlékei nem pusztán érintetlenek, de részben restaruált állapotban is vannak.)

Ugyanakkor, minthogy Kolozsváron már régóta sokkal több román él, mint magyar, ezért a temetőben felszabaduló sírhelyekre is több román jelentkezik, mint magyar. A magángyász, tehát a saját városukban temetkező helyi polgárok kulturális gyakorlata helyett sokak szemében mindez etnikai kihívás, megfontolt támadás. S mindez annyival bonyolultabb, hogy a Fiumei úti és a Salgótarjáni úti temetők, közelükben a Sorsok Háza üres épületével, együtt jelentik a magyar történelem *lieu de mémoire*-jait. Azok, akik *nem* a kortárs Romániában élnek, s magyar zarándokként keresik fel a temetőt, az ott nyugvó románok mintha nem léteztek volna. Házsongárd Romániában van, a temető pedig mintha egy Márai-regényben szerepelne.

Ugyanakkor a szó szoros és metaforikus értelmében vett zarándoklat célja, Házsongárd a *társadalomtörténet nélküli nemzeti emlékhely, érintetlen, kikezdehetetlen bizonyosság, azok nyughelye, akik nem indultak vándorútra, nem ismerték meg az idegenben földben lakást*. Mágikus nevek, ahogyan Szerb Antal írja: „a félig értett dolgok egyetlen szépségű igézete”, pontosabban annak élvezete, mint a *Könyvek és ifjúság elégijája* című esszé végén áll.

Házsongárd mindazoknak, akik elkötelezettek az egységes magyar kultúra gyakorlata iránt, s akik – nem véletlenül mondom többes számban – hosszú évtizedek óta nem értik, hogy miért lehetetlen az erdélyi magyar könyvkiadók műveit Budapesten megvásárolniuk, Házsongárdon óhatatlanul elveszítik a kritikai érzéküket, otthon jól működő identitásgyakorlatuk megbicsaklik, s csak sorolják maguk előtt a nagy és szent neveket, akiktől részben olvastunk, részben nem, akikről hallomásból tudják, tudjuk, hogy miért is fontosak egymásnak.

Jancsó Noémi nevét először a temető egy sírkövén láttam meg, s aztán olvastam el a könyveit, s az ember bizony megjegyzi ezt a sorrendet. Ezt nevezem védtelen tudásnak, amint azt a délelőttöt, amikor Vida Gábor Szegő Jánost és engem hirtelen átvitt a Házsongárdi temető izraelita parcellájába, amiről persze odáig ugyancsak nem tudtam semmit.

Közben tudom én, hogy mindez önámítás is, ami ellen nincs gyógyszer, s nem is szorulok rá, mert nem tesz beteggé. Önámítás, mert évek, hosszú évek kellenének ahhoz, hogy éppoly kíméletlenül tárgyilagos lehessen Kolozsváron, mint a Fiumei úton vagy a Farkasréten, amelynek a zsidó temető melletti oldalán, a falon belül van két urnában a nagyanyám és az anyám, s egy alkalommal valóban komolyan azt kértem egy jeles budai rabbitól:

tegye meg a kedvemért, hogy az ő oldalán is elhelyez egy táblát, ugyanazokkal a nevekkal. S nem mondta, hogy bolondozom, értette, s tudtam, hogy érti, de nem szó szerint.

Halottak napján állok a neveik előtt: Gasché Hilda, Weiner Anna, s közben a betonfalak közti résen átnézek a zsidó temetőbe, s bizony nemcsak „ámulok, hogy elmúlok”, hanem pontosan a magyar identitásomnak megfelelően cselekszem, nem mese ez, mondom magamnak a sötétben, amikor mécesst gyűjtök, nem tét nélküli barátságos sporteseményt nézek merő kedvességből, hanem az ő élettörténetük traumáit tennem rendbe a haláluk után, merőben az otthonosság iránti vágyból, mert idegennek lenni egy temetőben – megint fontos tanulság.

4. Portbou, Passzázs, Dani Karavan

Walter Benjamin 1940. szeptember 26-án, a spanyolországi – katalóniai – Portbou-ban, a Hotel de Franciában lett öngyilkos (a morfium-túladagolást választotta, ami talán nem a legrettenetesebb halálnem). Pár nappal korábban jutott át Spanyolországba Lisa Fittko segítségével, akit egykoron Eckstein Erzsébetnek hívtak, s kilencvenöt évesen halt meg Chicagóban. Benjamin egy nagy és nehéz táskát cipelt magával, amelytől a hátáron, a Pireneusokon való átkelés, tehát menekülés közben sem vált volna meg, egy pillanatra sem. „Nem kockáztathatom meg, hogy elveszítsem – mondta – ezt a kéziratot, amit meg kell menteni. Ez sokkal fontosabb, mint én” – mondta Fittkónak.² A tengerparti temetőben, ahol Benjamin sírja van, az izraeli szobrászművész, Dani Karavan 1990–1994 között építette fel a sziklába vágott alagúton a tenger fölé kiugró, rozsdás fémpaszszázst, mely sehova nem vezet, „mindössze” bekeretezi a tájat. Az emlékmű követi Benjamin 1940 januárjában, még Párizsban *A történelem fogalmáról* címmel írt történelemfilozófiai téziseit. „Történelmileg artikulálni a múltat, ez nem ugyanaz, mint megállapítani, »hogyan is történt valójában.« Inkább azt jelenti, hogy hatalmunkba kerítünk egy emléket, mely valami veszélyes pillanatban fölvilan bennünk... Csak *olyan* történetíró képes az elmúlt dolgokban fölszítani a remény szikráját, akit egészen áthat az, hogy még a halottak sem lesznek biztonságban, ha győz az ellenség. És eddig még mindig győzött.”³

A halottak biztonságának terét: elméletben, úgymond az örökkévalóság szemléletéből, temetőnek hívják, legalábbis Petőfi például így vélte, így remélte. Az elmúlt 171 év elég sokszor és elég félreérthetetlenül megtanít

tott mindannyiunkat arra, hogy erről szó sincsen. Nem véletlenül nevezte Foucault a temetőket heterotópiának, tehát az utópiát kihordó nyelvvel szemben *a terek valóságának*, tehát feloldhatatlan ellentmondásaik közegeinek. „Végeredményben természetes, hogy egy olyan kor, mely gyakorlati módon hitt a test feltámadásában és a lélek halhatatlanságában, nem tulajdonított óriási fontosságot a testi maradványoknak. Másfelől pedig, miután már nem vagyunk biztosak abban, hogy van lelkünk, és abban sem, hogy a testünk feltámad, talán jóval több figyelmet kell szentelnünk a holttestnek, mely végül is egyedüli nyoma lesz a világban és a nyelvben való létünknek.”⁴

A temető, annak megfelelően, ahogy a történelem kikerült az üdvtörténetből, egy-egy közösség emlékműve, az állandóság bizonyítéka és biztosítéka a fragmentális jelennel szemben, a folyamatos múlt demonstrációja és a folytatódó jövő reménye. *Nem volt ország, amelyben Walter Benjamin otthon lehetett volna*. Síremléke: tenger fölé vezető árkád, a semmibe, pontosabban a halálba vezető rövid út, mindazoknak az emlékműve, akik alól elfogyott a hazájuk.

Azaz: a temető kiváltság. Számptalan feltétel kell ahhoz, hogy minden együtt legyen benne: nevek, pontos adatok, hosszú évtizedeken, jobb esetben évszázadokon át tartó érinthetlenség. Mindez, látjuk, egy cseppet sem magától értetődő, s nem is természetes.

2017. november 9-én a berlini *Tagesspiegel* közölt egy 33 293 névből álló listát, amelyet egy Isztambulban élő török képzőművész, Banu Cennetoglu gyűjtött össze hosszú éveken át azokról, akik a Földközi-tengerbe vesztek. A lap nyomtatva is közzétette a listát a nevekkal, illetve az ismeretlen nevű, életkorú menekültekkel, akikről mindössze egy adatot tudunk: azt, hogy mikor találták őket holtan valahol a Mediterráneumban. Ott van Leszbosz szigetén a holtan talált menekültek temetője, az ismeretlen nevek helyett a számok: No:11 5-1-2 2013. A túlélők hullaházban tett látogatásai, a holtakról készült fényképek, a DNS-minták, melyeket a vízbe fulladt emberekről vesznek, mindezt egy majdani azonosítás reményében. A görögök igyekezete, hogy méltó módon földeljék el azokat, akiket a partokon leltek fel. Temetők, tömegsírok Észak-Irakban, Kurdisztánban, Szíriában, Dél-Szudánban, Líbiában. És még számos helyen, amelyeket nem ismerek, amelyekről nem olvastam.

Házsongárd: egy régen lezárult korszak múzeuma, egyszersmind a kortárs társadalom tere. A temető az a hely, melyben a halál reprezentációja egyben a társadalom maga elé tartott tükre; a túlvilág, amely nem másik vi-

lág, mindössze képviselétét adta a temetői művészetnek, amely persze sohasem az autonóm esztétika már alig létező terében, hanem az emlékezetek frontjai között működik, gyász és ünnep között.

JEGYZETEK

¹ Európa, Budapest, 1969, 67.

² Michael Taussig: *Walter Benjamin's Grave*. The University of Chicago Press, Chicago, 2006, 9.

³ *Angelus Novus*, Magyar Helikon, Bp., 1980, 962, ford. Bence György.

⁴ Más terektől, in *Exindex*, 2004, ford. Erhardt Miklós.